

Karistusõiguslik hinnang ohjeldamisele hooldusasutustes

Erkki Hirsnik¹, Marje Allikmets²

Artikli pealkiri vajab mõningast selgitamist. Nimelt kasutatakse artiklis lugemise lihtsustamiseks üld- ja erihooldekodude ning psühhiaatria- ja õendushaiglate kohta neid hõlmavat terminit „hooldusasutus“. Nimetatuid ühendab esiteks see, et seal viibivad üldjuhul suhteliselt abitud inimesed, ja teiseks tõik, et nende inimeste vastu võib olla küllaltki tihti vaja panna toime karistusseadustiku eriosa mõnes normis kirjeldatud tegusid. Lisaks kasutatakse artiklis korduvalt terminit „hoolitsejad“, kelle all peetakse silmas hooldusasutustes töötavaid inimesi: arste, meditsiiniõdesid, hooldajaid ja tegevusjuhendajaid. „Hooldatavad“ aga on inimesed, kes ülal märgitud hooldusasutustes mingisugust teenust saavad. Artiklis kirjeldatakse olukordi, kus hoolitsejatel tuleb vähendada mingisugust hooldatavast lähtuvat ohtu või kõrvaldada see. Vaatluse alt jäävad aga välja teod, mis on toime pandud mingil muul kaalutlusel kui ohu minimeerimine, samuti ei peatuta eraldi ravi kui sellise õiguspärasuse küsimustel. Kirjutis on lühike kokkuvõtte Juridica erinumbris (2017/5) ilmunud autorite samateemalisest artiklist.

OHJELDAMISE SEOS KURITEOKOOSSEISUDEGA

Ohjeldusmeetmete seotus kuriteokoosseisudega võib olla kahetine. Esiteks võivad ohjeldusmeetmed vastata karistusseadustiku mõnes eriosa normis sätestatud teokirjeldusele. See tähendab, et tuleb kõne alla ohjeldaja kriminaalõiguslik vastutus ohjeldamise eest. Teiseks aga tuleb tähele panna seda, et mõnikord

võib kriminaalõiguslik vastutus järgneda hoopis juhul, kui hoolitseja ohjeldusmeetmeid ei rakenda: ta võib vastutada kuriteo toimepanemise eest tegevusetusega. Niisiis on hoolitseja amet vastutusrikas ja karistusõiguslikus mõttes ohtlik: karistus võib järgneda nii selle eest, et hoolitseja midagi teeb, kui ka selle eest, kui ta midagi tegemata jätab.

Kui ohjeldusmeetmeid rakendatakse, võib aktuaalne olla mitu karistusseadustiku eriosa koosseisu. Eeskätt tuleb siiski kõne alla karistusseadustiku (1) (KarS) § 136 – teise inimese vabaduse võtmine seadusliku aluseta. KarS § 136 koosseisuteona tuleb kõne alla igasugune käitumine, mille tagajärjel muutub ohvri jaoks oma asukoha muutmine võimatuks (2). Klassikalised näited vabaduse võtmise kohta on inimese kinnisidumine või mingisse ruumi lukustamine. Küll aga pole alust kõneleda vabaduse võtmisest juhul, kui mitte inimest ei suleta mingisse ruumi, vaid inimese eest suletakse mingi(d) ruum(id): näiteks takistamiseks patsiendi minekut teiste patsientide, oma asjade või televiisori juurde.

Samas saab vabadust võtta veel muudelgi viisidel. Näiteks tuleb kõne alla ähvardamine, ent mitte igasugune ähvardamine. Oluline saab olla vaid teatavat intensiivsusest ületav ähvardamine: nt tapmisega, tervisekahjustuse tekitamisega või olulises ulatuses vara rikkumise või hävitamisega ähvardamine. Aga siiski mitte ainult: piisab ka näiteks valu tekitamisega ähvardamisest või mõista andmisest, et lahkumise üritamise korral suletakse inimene puuri (s.t vabaduse võtmine ähvardamise läbi).

See tähendab, et kui hoolitseja näiteks ütleb asutuse territooriumilt meeltesegaduses ära minna üritavale hooldatavale, et kui viimane kohe oma teost ei loobu ja majja ei naase, on ta sunnitud hooldatava mingisse ruumi kinni panema, on tegemist vabaduse võtmisega KarS § 136 mõttes. Kui aga hoolitseja ütleb, et uute põgenemiskatsete korral on ta lihtsalt sunnitud midagi ette võtma, ei saa vabaduse võtmisest kõneleda. Ka ei saa vabaduse võtmisest KarS § 136 mõttes rääkida näiteks juhul, kui asutusest ära minna üritava hooldatava teolt tabanud hoolitseja ütleb, et kui hooldatav kohe vabatahtlikult hoonesse tagasi ei pöördu, jääb ta magustoidust ilma. See kujutab endast üksnes pelga ebameeldivusega ähvardamist ega ole karistusõiguslikult oluline.

Vabaduse võtmine on võimalik ka näiteks ravimite manustamisega inimesele. Kui inimene ei suuda ravimi tõttu liikuda (nt jääb unerohu tõttu magama), on temalt võetud vabadus KarS § 136 mõttes. Selline vabaduse võtmine võib toimuda vahendlikult: kui hoolitseja annab hooldatavale tema liikumist piiravat ravimit, ent hooldatavale ei ole ravimit tarvitades (nt seda alla neelates) ravimi niisugune toime teada (nt ei ole hoolitseja seda talle selgitanud) või varjatakse hooldatava eest ravimi manustamise fakti sootuks (nt lisatakse rohtu tee sisse salaja) (3). Sellises olukorras võtab hooldatav endalt liikumisvabaduse vahetult ise, hoolitseja valitseb aga hooldatava poolset KarS § 136 koosseisu täitvat tegu ülekaaluka teadmise: erinevalt hooldatavast on ravimi hooldatavale andnud inimene ravimi liikumist piiravast toimest teadlik. Sarnane on olukord siis, kui

¹ Tartu Maakohus,
² Riigikohtu kriminaalkolleegium

hooldatav ravimi mõjusid ei mõista (nt psüühikahäire tõttu). Hoolitseja poolt hooldatava vahetu vabaduse võtmisega on aga tegu ravimi süstimise juhtudel või siis, kui hoolitsejad sunnivad hooldatavat ravimit alla neelama.

Üldiselt leitakse, et inimese vabadust saab võtta ka teda eksitusse viies: näiteks kui hoolitseja valetab hooldatavale viimase jaoks usutaval moel, et hooldusasutuse välisus on lukus või voolu all või et asutuse õues on kurjad koerad. Samuti võib vabaduse võtmisena käsitada seda, kui ukseingid on n-ö trikiga: ukse avamiseks ei tule neid mitte alla vajutada, vaid üles tõsta (4).

Kas mingit tegu saab pidada vabaduse võtmiseks, võib sõltuda suuresti ka konkreetsest isikust. Näiteks ei kujuta voodivõrede ülestõstmine füüsiliselt ja vaimselt terve inimese jaoks vabaduse võtmist, küll aga pödüra hooldatava jaoks, kes ei suuda iseseisvalt võrest üle või selle kõrvalt voodist välja ronida. Kui inimene kasutab liikumiseks ratastooli, tähendab ratastooli äravõtmine temalt vabaduse võtmist (5). Kui aga näiteks ratastoolis olev inimene ei suuda omal jõul ratastoolist lahkuda, ei kujuta tema vabaduse võtmist see, kui ta (nt kukkumisohtu vältimiseks) rihmadega ratastooli külge kinnitatakse (6), sest ratastoolist lahkumine on inimese jaoks niikuinii võimatu ja tema kinnikõitmine ei muuda seda veelgi võimatumaks.

Oluline on tähele panna, et vabadust võib võtta ka inimeselt, kellelt on vabadus juba võetud, s.t piirata inimese liikumisvõimalusi veel lisaks (7). See tähendab seda, et sotsiaalhoolekande seaduse (8) või psühhiaatrilise abi seaduse (9) (PsAS) alusel kohtu või arsti tehtud otsus kinnisesse asutusse paigutamise või tahtest olenematule psühhiaatrilisele abile allutamise kohta võib legitimeerida üksnes inimese kinnipidamist vastavas asutuses (s.t hoones või territooriumil). Täiendavad liikumisvabaduse piirangud aga nõuavad eraldi õigustust.

Lisaks vabaduse võtmisele võib ohjeldamise korral tulla kõne alla ka kehaline väärkohtlemine (KarS § 121). See koosneb koosneb kahest alternatiivist: esiteks tervise kahjustamine ja teiseks valu tekitav kehaline väärkohtlemine. Tervisekahjustused on näiteks luumurd, verejooks, sinikas või nohu (mis tekib inimesel nt külma vette lükkamise tõttu). Koosseisu täidab tervisekahjustuse põhjustamine ükskõik millisel moel. Valu on kudede tegeliku või potentsiaalse kahjustamisega kaasnev ebameeldiv meeltega või tundmuslikult tajutav aisting (10). Viimastel aastatel on aga Riigikohtu praktika hakanud liikuma selles suunas, et valu tekitamine iseenesest KarS § 121 koosseisu ei täida. Nimelt võib valuaisting tekkida väga kergelt, mistõttu on asutud seisukohale, et koosseisupärane ei ole igasugune valu tekitamine. Näiteks on nõutud seda, et valu oleks mingi teo tüüpiline tagajärg (11); ka on leitud, et mõningane valu jääb sotsiaalselt aktsepteeritavana alla karistusõigusliku sekkumise piiri (12). Näiteks võiks väärkohtlemist eitada olukorras, kus hoolitsejad viivad enda või teiste tervisele või elule akuutset ohtu kujutanud hooldatava ohu maandamiseks kuhugi ära, mööndes sealjuures, et nende käte vahel rabelev hooldatav võib tunda mõningast valu.

Ohjeldamise kontekstis võivad oluliseks osutada ka sätted, mis on seotud elu ohustamise või suisa kahjustamisega (s.t surma põhjustamisega). Mainitagu siinkohal kõigepealt KarS §-i 123 (ohtu asetamine) ja §-i 124 (abita jätmine). Need sätted tulevad kõne alla siis, kui kellegi elu on ohus, KarS § 123 ka juhul, kui esineb suur oht tervisele. Hooldusasutuste puhul võiks eluohtliku olukorrana tulla kõne alla see, kui voodi külge köidetud inimest hoitakse ühes ruumis vabalt liikuvate vaimse häirega isikutega. Näiteks päädis üks niisugune olukord paar aastat tagasi voodis olnud inimese surmaga, kuna psüühiliselt haige kaaspatient lämmatas

voodis olnu (13). Samuti võiks kõne alla tulla see, kui suitsiidsete kalduvustega arusaamisvõimetu hooldatav jäetakse üksi ruumi, kus ta võib sooritada enesetapu (14). On selge, et eluohtlikuks ei saa pidada igasugust olukorda, kus esineb teoreetiline oht surma saabumiseks, oht peab olema konkreetne. Millal oht piisavalt konkreetne on, tuleb hinnata kõiki asjaolusid arvesse võttes. Oluline on tähele panna, et ohtu asetamine ja abita jätmine ei eelda tagajärje (surma või tervisekahjustuse) saabumist: piisab sellest, kui koosseisuline olukord (nt eluohtlikkus) esineb.

Lisaks võib kõne alla tulla ka tapmine – KarS § 113. Siinkohal olgu vaid lühidalt märgitud, et tappa võib ka tegevusetusega. Küll aga saab tegevusetusega tapmise eest kellegi vastutusele võtta vaid juhul, kui ta on kohustatud surma ära hoidma ehk õiguslikult kohustatud tegutsema, s.t kui ta on garant. (Kaitse)garandikohustus on hoolitsejal vaid siis, kui ta on tõepoolest hoolitseja. See tähendab seda, et ta peab olema endale võtnud kohustuse ohus oleva inimese eest hoolitseda (15). Nii on see näiteks konkreetset inimest raviva arsti või hooldava hooldaja puhul. Ohjeldusmeetmete tarvitusele võtmata jätmine võib seega päädida hoolitseja vastutusega tegevusetusega tapmise eest: näiteks juhul, kui arusaamisvõimetu hooldatav lõikab läbi oma veenid ja hoolitseja ei takista teda mingil moel (hooldatav sureb); kui üks hooldatav peksab teist ja hoolitseja ei sekku (peksa saanud hooldatav sureb).

Hoolitsejaks ei ole võimalik pidada hooldusasutuste juhte (nt juriidilise isiku juhatuse liikmeid), sest nemad ei tegele vahetult konkreetse hooldatava eest hoolitsemisega, vaid peavad tagama selle, et asutus toimiks. Siiski ei ole eos välistatud ka nende tegutsemiskohustus. Nende puhul aga võiks kõne alla tulla mitte kaitse-, vaid valvegarandiseisund: nad mitte ei pea kaitsma konkreetset hooldatavat, vaid hoolitsema selle eest, et

nende vastutuse all olev ohuallikas mingit kahju ei tekitaks (s.t peavad valvama ohuallikat). Ohuallikana võiks kõne alla tulla hooldusasutus kui selline. Nii peavad hooldusastutuste juhid tagama hooldatavate ohutuse.

Tõenäolisem on siiski hoolitsejate vastutus surma ettevaatamatu (tegevusetusega) põhjustamise eest KarS § 117 järgi. Vastutus selle sätte järgi saab kõne alla tulla üksnes juhul, kui inimene rikub mingit hoolsuskohustust ehk lihtsustatult öeldes ei näita üles temalt nõutavat hoolt. Milline on nõutav miinimumtase (millest allapoole jäämine kujutab endast karistusõiguslikult relevantse kahju saabumise korral hoolsuskohustuse rikkumist), muutub ilmselt ajas: mida kaugemale ühiskond areneb ja mida rikkamaks muutub, seda suuremaid nõudeid tuleb hooldusastutustele esitada. Hoolsuskohustus võib tuleneda muu hulgas ka erinormidest ehk sätetest selle kohta, kuidas mingit tegevust võimalikult ohutult teha. Nii näiteks peab sotsiaalhoolekande seaduse järgi isiku eraldusruumis viibimise ajal isik olema pidevalt ööpäevaringse erihooldusteenuse osutaja järelevalve all ja psühhiaatrilise abi seadus määrab, et mehhaanilise ohjeldusmeetme rakendamisel peab isik olema tervishoiutöötaja pideva järelevalve all. Saab väga tugevasti eeldada, et kui hoolitseja neid norme ei järgi ja saabub hooldatava surm, on tegemist hoolitsejapoolse hoolsuskohustuse rikkumisega, mis peaks tooma endaga kaasa hoolitseja vastutuse surma ettevaatamatu põhjustamise eest tegevusetusega. Seejuures võib hooldatava surma korral vastutada ka hooldusastutuse juht ja nimelt seetõttu, et ta ei korraldanud oma hoolsuskohustust rikkudes asutuse tööd piisavalt ohutul moel.

OHJELDUSMEETMETE ÕIGUSVASTASUSE VÄLISTAMINE

Erandjuhtudel ei saa kuriteokoosseisu täitmisest hoolimata rääkida teo ebaõigusest: nii on see juhul,

kui esineb mingisugune teo õigusvastasust välistav asjaolu. Õigusvastasuse võivad välistada eri allikatest pärinevad alused: mõned neist alustest on normeeritud karistusseadustikus, paljud muudes seadustes ja mõnda pole õigusaktidesse üldse kirja pandud.

Üldised õigusvastasust välistavad asjaolud

Kõigepealt tuleb kõne alla inimese päri olemine tema ohjeldamisega. Nimelt leitakse karistus-õigusteoorias, et kui õigushüve kandja ei hinda ise oma õigushüve kaitsmisväärsuseks, ei saa ka riik seda sunniviisil kaitsta (16). Nõusolek saab üldjuhul õigustada vaid hooldatava huvides toimuvat ohjeldamist: pigem erandlikel juhtudel saab öelda, et hooldatav lepib oma ohjeldamisega seetõttu, et ta ohustab kedagi teist. Veel on oluline, et päri saab millegagi olla vaid päri olemiseks võimeline inimene. Hooldusastutustes ei ole inimesed tihtipeale õiguslikult relevantse õigusvastasust välistava loa andmiseks võimelised, kuivõrd nad ei saa oma loa sisulisest tähendusest piisavalt aru (17). Siiski ei pruugi see alati nii olla. Näiteks võib hooldatav olla võimeline mõistma mõne lihtsa meetme tähendust (nt saab ta aru, et öise voodist kukkumise ohu vältimiseks on tal vaja võtta mingit ravimit), aga ei saa aru millestki keerulisemast. Seega ei pruugi hooldatav olla loa andmise võimetu *per se*: on mõeldav, et mingiteks sammudeks suudab ta loa anda, teisteks aga mitte. Eeltoodust on selge, et loaandmisvõimelised võivad olla ka eestkostevalused hooldatavad (18), ning rõhutada tuleb seda, et oma päriolekut saab väljendada vaid inimene ise: lähedaste (nt sugulaste) arusaam on juriidiliselt tähtsusetu (isegi kui hooldusastutuste praktikas asja kohati teisiti nähakse) (19).

Kui hooldatava tegeliku tahte väljaurimine on võimatu, võib hoolitseja tegusid õigustada ka hooldatava oletatav luba. Klassikaline näide oletatava loa esinemise kohta on teadvusetu surmasuus oleva

inimese opereerimine. Niisuguses olukorras võib eeldada (oletada), et opereeritu oleks juhul, kui temalt oleks luba küsitud, opereerimiseks loa ka andnud. Mida vähem on hoolitsejal loaandmisvõimetu hooldatava kohta infot, seda tõsikäindlamalt saab ta lähtuda sellest, et hooldatava eeldatav tahe langeb kokku sellega, mis on normaalne ja mõistlik (20). Seevastu olukorras, kus hoolitseja saab näiteks mingi talle teada oleva teabe najal lähtuda sellest, et hooldatav oma ohjeldamist ei sooviks, tuleb ohjeldamisest hoiduda – seda isegi juhul, kui see tundub ebamõistlik.

Ohjeldusmeetmete õigusvastasuse võib teatud juhtudele välistada ka hädakaitsele tuginemine: KarS § 28 lõike 1 kohaselt ei ole (koosseisupärane) tegu õigusvastane, kui isik tõrjub vahetut või vahetult eesseisvat õigusvastast rünnet enda või teise isiku õigushüvedele, kahjustades ründaja õigushüvesid, ületamata seejuures hädakaitse piiri. Niisiis ei ole hädakaitse puhul hooldatava nõusolek ega oletatav nõusolek oluline, sest hooldatav ründab kellegi teise õigushüvesid ja nende kahjustamiseks ei saa tema loomulikult ka täie arusaamisvõime juures nõusolekut anda.

Hädakaitse kontroll on kaheastmeline. Esiteks tuleb teha kindlaks, kas esineb vahetu (sh vahetult eesseisev) õigusvastane rünne mingile individuaalõigushüvele (s.t kaitsja enda või teise isiku õigushüvele). Kui see esineb, tuleb analüüsida, kas enda või teise isiku kaitsmine selle ründe vastu jäi seadusega lubatud piiresse.

Rünne on igasugune inimese poolt kellegi teise isiku õigushüve ohustamine või kahjustamine (21), näiteks kellegi peksumine, noaga löömine, aga ka solvamine. Õigusvastane on rünne juhul, kui see ei ole lubatav. Õigusvastane on vaid selline rünne, millega ründaja ohustab või kahjustab võõrast õigushüve tahtlikult või vähemalt mingit hoolsuskohustust rikkudes. Ründe õigusvastasust ei välista see, kui

ründaja tegutseb mittesüüliselt (s.t ei mõista oma teo keelatus või ei suuda oma teo keelatuse mõistmisest hoolimata oma käitumist vastavalt sellele mõistmisele juhtida), näiteks kui ründaja on laps või vaimse häirega. Ka selliste inimeste rünnete vastu on hädakaitse lubatav. Seega on hoolitsejatel võimalik tugineda hädakaitsele ka juhul, kui võõrast õigushüve ohustav või juba kahjustav hooldatav näiteks temal esineva psüühikahäire tõttu oma teo tähendust ei mõista. Kaitsta tohivad hoolitsejad mitte üksnes iseendid, vaid ka teisi inimesi, aga ka ründajale mittekuuluvaid asju (nt asutuse inventari). Oluline on veel tähele panna sedagi, et rünne peab olema vahetu: hädakaitsele ei saa näiteks tugineda hoolitseja, kes köidab ohjeldusrihmadega kinni või sulgeb eraldusruumi hooldatava, kes küll kedagi ründas, ent seejärel oma ründe lõpetas.

Järgnevalt tuleb uurida, mida ja kui palju hädakaitseõigus teha võimaldab. KarS § 28 lõige 1 annab kaitsjale õiguse rünne tõrjuda. Tõrjuda võib ründe moel, mis on sobiv ja säästlik. Sobivus tähendab seda, et kaitsetegevus lõpetab ründe täielikult ja otsekohe või vähemalt vähendab ründega õigushüvele tekitatavat kahju (22). Säästlikkus tähendab nõuet valida sobivate kaitsetegevuste (kaitsevahendite) hulgast selline, mis kahjustab ründaja õigushüve kõige vähemal määral (23). Seega võivad hoolitsejad hooldatavast tuleneva ründe lõpetada, aga peavad seda tegema moel, mis kahjustab hooldatava õigushüvesid võimalikult vähe. Kui määratseva hooldatava tegevuse saab lõpetada hooldatavat maha väänates, tuleb seda teha – ei tohi aga näiteks lüüa hooldatavat tooliga vastu pead. Tooliga vastu pead löömine on aga õigustatud näiteks juhul, kui mahaväänamine rünnet ei lõpetaks (ei oleks sobilik): näiteks on hooldatav suur tugev mees ja kaitsja on õbluke naishoolitseja. Ka tuleb kaitsetegevusena kõne alla hooldatava mingisse ruumi sulgemine.

Viimase üldise õigusvastasust välistava asjaoluna tuleb kõne alla

hädaseisund. KarS § 29 esimese lause kohaselt ei ole tegu õigusvastane, kui isik paneb selle toime, et kõrvaldada vahetut või vahetult eesseisvat ohtu enda või teise isiku õigushüvedele, tema valitud vahend on ohu kõrvaldamiseks vajalik ning kaitstav huvi on kahjustatavast huvist ilmselt olulisem. Sama paragrahvi teise lause järgi arvestatakse huvide kaalumisel eriti õigushüvede olulisust, õigushüve ähvardanud ohu suurust ning teo ohtlikkust. Hädaseisundi näitena võib tuua olukorra, kus unes kõndiv hooldatav hakkab kõndima otsa tema teele jäävale kaashooldatavale.

Oht KarS § 29 tähenduses on olukord, mille puhul on tõsine alus karta, et vastumeetmete mittevõtmise korral tekib mingi kahju või juba tekkinud kahju suureneb (24). Ohu hindamisel peab lähtuma keskmisest hoolitsejast, aga ühtlasi peab võtma arvesse konkreetse teo toimepanija eriteadmisi (nt hooldatava mingi haruldase haiguse kohta, mille tõttu on mingid meetmed hooldatavale nende liigse ohtlikkuse tõttu vastunäidustatud). Oluline on ka ohu vahetuse mõiste: vahetu on oht eeskätt juhul, kui kahju tekkimist on oodata kohe (lähiajal) (25). Seega ei saa kunagi agressiivsust üles näidanud, ent parajasti mitteagressiivseid hooldatavaid pidada vahetuks ohuks KarS § 29 mõttes, mistõttu ei saa hädaseisundile tuginedes rutiinselt lukustada hooldatavaid ööseks nende magamistuppa/palatisse (26).

Kui vahetu oht (hädaoht) esineb, võib selle tõrjuda – seda aga vaid juhul, kui tõrjevahend on vajalik ja järgitakse proportsionaalsuse põhimõtet. Vajalikkust tuleb hädaseisundi puhul sisustada samamoodi nagu hädakaitse puhul: tõrjevahend peab olema sobiv ja säästlik. Nagu hädakaitsegi puhul ei ole sobivuse kriteerium ilmselt üldjuhul problemaatiline ka hädaseisundi juures. Siingi tuleb aga hoolega pöörata tähelepanu säästlikkuse nõudele. Hooldusalases kirjanduses on leitud, et kõigepealt peaks proo-

vima olukorda deeskaleerida: näiteks hooldatavaga rahulikult rääkida (27). Loomulikult ei tule see alati kõne alla, tihtipeale võib rääkimine olla ohu tõrjeks mittesobiv. Samas on aga olukordasid, kus see võib olla tulemuslik. Niisugustes olukordades tuleb seda proovida, selmet kohe jõudu kasutama hakata. Ohjeldusrihmade puhul nõuab säästlikkuse põhimõte muu hulgas ka seda, et inimest ei köideta voodi külge enamatest punktidest, kui ohu tõrjumiseks vaja: kehtib põhimõte, et nii palju liikumisvabadust kui võimalik, nii vähe ohjeldamist kui vajalik (28).

Spetsiifilised õigusvastasust välistavad asjaolud

Lisaks ülal kirjeldatud üldistele teo õigusvastasust välistavatele asjaoludele, mis võivad rakenduda sama hästi kui igas eluvaldkonnas, võivad hooldatava ohjeldamise õigusvastasuse välistada ka asjaolud, mis aktualiseeruvad vaid spetsiifilistes situatsioonides piiratud ringi subjektide jaoks.

Nii lubab näiteks psühhiaatrilise abi seadus tahtest olenematut vältimatut psühhiaatrilist abi saavate inimeste suhtes kohaldada teataval juhudel ohjeldusmeetmeid. Karistusõiguslikus mõttes annab see norm õiguse võtta hooldatavalt vabadus KarS § 136 mõttes. Seda võib teha juhul, kui esineb otsene oht enesevigastuseks või vägivaldaks teiste isikute suhtes (PsAS § 14 lg 1). Selle ohu tõrjumiseks võib muude vahendite (nt rääkimise) ebaefektiivsuse korral hooldatavat inimes(t)e poolt või abivahendite toel kinni hoida, ta eraldusruumi sulgeda või talle ravimeid manustada; seda peab tegema arsti otsuse alusel ja proportsionaalsuse põhimõtet järgides (PsAS § 14 lg 1–4). Kokkuvõtvalt ei ole karistusõiguslikult vahet, kas ohjeldatakse tahtest olenematul või vabatahtlikul ravil viibivat inimest. Kui esimesel juhul saab üldiste õigusvastasust välistavate asjaolude (eeskätt oletatav luba ja hädakaitse) asemel tugineda mõnikord PsAS §-le 14, tuleb teisel puhul tugineda alati

üldistele õigusvastasust välistavatele asjaoludele (mis aga kokkuvõttes tulemust ei muuda).

Ohjeldusmeetmete kasutamise õigusvastasuse võiks välistada ka kohtu luba. Kehtiv Eesti seadus ei võimalda rakendada ohjeldusmeetmeid mõne kohtulahendi alusel. Ohjeldamise automaatset lubatavust ei saa tuletada kohtulahenditest, mille alusel inimene kinnisesse asutusse paigutatakse. Kõne alla võib tulla, et kohus lubab inimest kinnisesse asutusse paigutades ka ohjeldada – näiteks kirjutades oma määruse resolutsiooni, et hoolitsejatel on õigus piirata hooldatava vabadust või hooldatavat ohjeldada. Artikli autoritele teadaolevalt kohtud siiski vähemalt üldjuhul oma määrustes hoolitsejatele selliseid volitusi ei jaga. Kui seda siiski tehtama peaks, ei tohiks ka sellist määrust tõlgendada nii, et hoolitsejad võivad hooldatavate õigusi hakata piirama oma meelevalda järgi. Lähtuda tuleks ikkagi ülal toodud põhimõtetest (ehk õigusvastasust välistavatest asjaoludest).

Teisiti on olukord lahendatud Saksamaal, kus seaduse järgi on teatud juhtudel vaja kohtu luba selleks, et hooldusasutuses viibiva inimese vabadust piirata. Artikli autorite hinnangul oleks mõistlik analüüsida, kas ka Eesti õigusesse ei peaks lisama sarnase sätte. On võimalik, et sellise normi olemasolu korral hoitaks ära hooldatavate vabaduse meelevaldne piiramine. Ühtlasi annaks see hoolitsejatele kindlustunde, et ohjeldamine on õiguspärane: nad saaksid tugineda sõnaselgele kohtulahendile.

Viimaks olgu üksnes lühidalt märgitud, et ohjeldamise õigusvastasuse võib välistada ka hooldaja eksimus õigusvastasust välistavas asjaolus. KarS § 31 lg 1 järgi ei ole tahtlik tegu õigusvastane, kui isik seda toime pannes kujutab endale ekslikult ette asjaolusid, mis välistaksid teo õigusvastasuse. See tähendab, et kui hoolitseja võttis hooldatava vabaduse KarS § 136 lõike 1 mõttes seetõttu, et kujutas endale

vääralt ette hooldatavast lähtunud vahetut õigusvastast rünnet teise inimese tervisele, langeb tema vastutus KarS § 31 lõike 1 esimese lause alusel ära. Sama kehtib ka juhul, kui hoolitseja lähtub mingil põhjusel väärt sellest, et tegu õigustab arusaamisvõimetu hooldatava oletatav luba: näiteks süstib arst rahustavat medikamenti end kahjustavale arusaamisvõimetule hooldatavale, kes veel arusaamisvõimelisena on arsti teadmata keelanud endale tulevikus rahustite süstimise. Tähele tuleb siinjuures panna seda, et KarS § 31 lõike 1 esimese lause puhul on oluline teo teoimepanija tegelik arusaam juhtunust. Tähtsust ei ole sellel, kas hoolsama käitumise korral oleks olnud võimalik eksimust vältida.

KOKKUVÕTE

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et erinevate karistusseadustiku eriosas sätestatud koosseisude (nt KarS § 136, 121, 123, 124) täitmine on hooldusasutuses ohjeldusmeetmete rakendamisel üpris lihtne. Artiklis analüüsitud üldised ja spetsiifilised õigusvastasust välistavad asjaolud võivad teatavatel juhtudel teo toimepanija karistusõigusliku vastutuse küll välistada, kuid eeskätt hooldatavate õiguste kaitse huvides tuleks analüüsida, kas tasuks anda kohtule pädevus otsustada selle üle, kas ja milliseid ohjeldusmeetmeid konkreetsel juhul rakendada. Sealjuures tasub silmas pidada, et mitme artiklis toodud näite puhul ei pruugi ei üldised ega spetsiifilised õigusvastasust välistavad asjaolud teo toimepanija vastutust välistada. Seega annaks kohtu loal toimuv ohjeldamine kindlustunde nii hoolitsejatele kui ka hooldatavatele endile.

KIRJANDUS

1. Karistusseadustik (06.06.2011). RT I 2001, 61, 364. viimati muudetud 15.07.2018. <https://www.riigiteataja.ee/akt/kars>.
2. Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Sootak J, Pikamäe P (koost.). 4., täiend. ja ümbertööt. vlj. Tallinn: Juura 2015, § 136 komm. 3.2.1 (Kurm M); Fischer T. Strafgesetzbuch. Kommentar. 63. Aufl. München 2016, § 239 komm. 6; Joeks W. Strafgesetzbuch. Studienkommentar. 10. Aufl. München 2012, § 239 komm. 8.

3. Vt õiguskantsleri 01.10.2014 kontrollkäigu kokkuvõtte „Kontrollkäik AS Hoolekandeteenused Erastvere Kodusse“, lk 7 ja lisa 1 (foto 1). http://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/kontrollkaigu_kokkuvote_as_hoolekandeteenused_erastvere_kodu_0.pdf (26.05.2017).
4. Schmidt CW. Freiheitsberaubung aus Fürsorge. Gießener 2010, lk 110. http://www.giessen.de/geb/volltexte/2011/8036/pdf/SchmidtChristian_2011_02_16.pdf.
5. Samas, lk 37.
6. Fuchs C. Die Zulässigkeit von Patientenfixierungen, lk 5. http://www.aerztenetz-bad-berleburg.de/images/zulaessigkeit_von_patientenfixierungen.pdf.
7. Arzt G, Weber U, Heinrich B, Hilgendorf E. Strafrecht. Besonderer Teil. 2. Aufl. Bielefeld, § 9 vnr 18.
8. Sotsiaaahoolekande seadus (09.12.2015). RT I, 30.12.2015, 5; viimati muudetud 01.07.2018. <https://www.riigiteataja.ee/akt/shs>.
9. Pühhaatrilise abi seadus (12.02.1997). RT I 1997, 16, 260. Viimati muudetud 01.01.2016. <https://www.riigiteataja.ee/akt/psas>.
10. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus nr 3-1-1-60-10, p 16.
11. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus nr 3-1-1-50-13, p 12.
12. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus nr 3-1-1-76-16, p 12.
13. Kaukvere T. Tapmine Wismari haiglas toi ilmsiks puudused terviseameti töös. Postimees, 10.11.2015. <http://www.postimees.ee/3393299/tapmine-wismari-haiglas-toi-ilmsiks-puudused-terviseameti-toos>.
14. Surmajuhumid erihooldekodudes. Õiguskantsleri 09.11.2015. a märgukiri surmajuhumite kohta erihooldekodudes. http://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_ettepanek_rikumiste_korvaldamiseks_surmajuhumid_erihooldekodudes.pdf.
15. Rengier R. Strafrecht. Allgemeiner Teil. 4. Aufl. München 2012, § 50 vnr 28–31; Fischer T (viide 2), § 13 komm. 14; Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne (viide 2), § 13 komm. 7.2.2 (Sootak J).
16. Gropp W. Strafrecht. Allgemeiner Teil. 4. Aufl. Berlin, Heidelberg 2015, § 5 vnr 74.
17. Henke F. Fixierungen in der Pflege. Rechtliche Aspekte und praktische Umsetzung. 1. Aufl. Stuttgart 2006, lk 24.
18. Samas, lk 24.
19. Saksamaa kohta vt nt Fuchs C. Die Zulässigkeit von Patientenfixierungen, lk 7. http://www.aerztenetz-bad-berleburg.de/images/zulaessigkeit_von_patientenfixierungen.pdf; Thiel V. Freiheitseinschränkende Maßnahmen gegenüber Pflegebedürftigen. 2003, lk 3. http://volkerthiel.de/wp-content/uploads/2014/10/FreiheitseinschrMassn_12.pdf; Henke F (viide 17), lk 27; Eesti kohta vt õiguskantsleri 10.10.2013 kontrollkäigu kokkuvõtte „Kontrollkäik SA-sse PJV Hooldusravi“, lk 3. http://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/kontrollkaigu_kokkuvote_sa_pjv_hooldusravi.pdf.
20. BGHSt 45, lk 219, 221 (viidatud Rengier R (viide 15), § 23 vnr 58–59); BGHSt 35, lk 246 (viidatud Wessels J, Beulke W. Strafrecht. Allgemeiner Teil. 37. Aufl. Heidelberg 2007, § 9 vnr 381, allmärkus 46).
21. Rengier R (viide 15), § 18 vnr 6; Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne (viide 2), § 28 komm. 7 (Sootak J).
22. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus nr 3-1-1-17-04, p 11.
23. Samas, p 11.1.
24. Wessels J, Beulke W (viide 20), § 8 vnr 303.
25. Gropp W (viide 16), § 5 vnr 223.
26. Vt nt õiguskantsleri 14.06.2016 kiri nr 7-9/151298/1602606 „Kontrollkäik SA Viljandi Haigla psühhiaatrikliiniku sundravi osakonda“, lk 2. http://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/kontrollkaik_sa_viljandi_haigla_pshhiaatrikliniku_sundravi_osakond.pdf.
27. Fogel D, Steinert T. Aggressive und gewalttätige Patienten – Fixierung, Lege artis – Das Magazin zur ärztlichen Weiterbildung 2012/2, lk 29. <http://www.thieme-connect.com/products/ejournals/pdf/10.1055/s-0032-1302472.pdf>.
28. Henke F (viide 17), lk 96.